

Mladen Živković

Galija 1, HR-21480 Vis
mlazivko@inet.hr

Kant o etičkoj zajednici

Sažetak

U prigodi 300. godišnjice Kantova rođenja ovdje se zagovara drugi povratak Kantu. Prvim povratkom Kantu novokantovci su argumentirali protiv materijalizma druge polovine XIX. stoljeća. Ako je suditi po dominaciji scijentizma u svim njegovim varijantama i ideologizaciji znanosti koja je od tada nastupila i traje do danas, sada u obliku svojevrsnog znanstvenog praznovjerja, čini se da taj pokušaj nije uspio. Kant nudi lijek protiv toga praznovjerja. U središtu drugog povratka Kantu treba biti njegov etički nauk, socijalna i politička filozofija i njegova filozofska teologija. U djelu *Religija u granicama samog uma* iz 1793. godine, Kant izlaže svoju filozofsku teologiju. Njegove teze o radikalnom zlu, religiji, Kristu, kršćanstvu, Crkvi, židovstvu, obraćenju itd. i danas su izazovne. U ovom radu naglasak je na pojmu etičke zajednice, odnosno etičkog društva koje je carstvo vrline u razlici od političke zajednice i građanskopravnog poretka u kojemu među ljudima vlada prisila zakona. U etičkoj se zajednici ljudi udružuju pod zakonima vrline kao Božji narod. Kant uvodi pojam moralnog obraćenja (osobni revolucionarni obrat) kojim bi postali novi ljudi koji se udružuju u etičku zajednicu da bi tako ostvarili krajnju svrhu: da čovječanstvo postane Božji narod koji bi živio vječni mir na Zemlji. Neuspjeli pokušaji ustrojavanja društva na načelima totalitarnih ideologija i kriza država građanskog liberalnog kapitalizma navode nas promišljati što nam Kant ima za reći o ljudskoj zajednici utemeljenoj na etici i vrlini. Etička ljudska zajednica kao postpolitička zajednica moguća je alternativa suvremenoj kapitalističkoj pravnoj državi. To se naizgled čini kao utopističko sanjarenje. No, ako prihvaćamo Kantove odgovore na pitanja što mogu znati i što trebam činiti, onda valja iščitati i što prema Kantu trebamo činiti kao čovječanstvo. Njegov je odgovor jasan: valja nam ostvariti etičku ljudsku zajednicu koja bi obuhvaćala čitavo čovječanstvo. Ovim tekstom želimo dati riječ samom Kantu. Nadamo se da će tema zainteresirati našu učenu javnost.

Ključne riječi

Immanuel Kant, radikalno zlo, moralno obraćenje, etičko stvaralaštvo, etička zajednica, Božji narod, čista umska religija, religijsko praznovjerje

Kant u predgovoru prvom izdanju *Religije unutar granica čistoga uma* piše da bi bilo dobro:

»... da se, po završetku akademske pouke, biblijskoj teologiji uvijek doda posebno predavanje o čistom filozofskom religioznom učenju (koje za sebe koristi sve, uključujući i Bibliju), prema naputku kakva je, recimo, ova knjiga (ili neka druga, ako postoji od iste vrste) kao nužna za cjelovitu izobrazbu kandidata.«¹

1

Immanuel Kant, »Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft«, u: Immanuel Kant, *Kant Werke*, sv. 7, Wilhelm Weischedel (ur.), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1983. Dostupna su i dva prijevoda: Immanuel Kant, *Religija unutar granica čistoga uma*, prev. Aleksa Buha, Beogradski izdavačko grafički zavod, Beograd 1990.; Immanuel Kant, *Religija u granicama pukoga*

uma, prev. Kiril Miladinov, Breza, Zagreb 2012. Treba naglasiti da je ovo Kantovo djelo jednako zahtjevno za čitanje i razumijevanje kao i njegove *Kritike* i to iz dvaju razloga: (1) zbog zahtjevnosti i složenosti same teme i (2) zbog specifičnog Kantova teksta i ponekad neprecizne naše terminologije kojom se iskazuju moralni pojmovi. Poznato je da je Kant s ovim svojim djelom imao nevolje te

Iz ovdje rečenoga vidljiv je ponor koji stoji između našeg i Kantova poimanja cjelovitosti akademskog studija. On je smatrao znanje biblijske i filozofske teologije neophodnim sastavnicama cjelovitog akademskog studija, dok su te discipline danas marginalizirane i predmet najuže specijalizacije. Dakle, ovdje je riječ o Kantovoj filozofskoj teologiji koja se temelji na njegovim uvidima u prethodećim im kritikama: *Kritici čistog uma* i *Kritici praktičnog uma*. No, Kant kaže da za razumijevanje ovoga djela nije nužna pretpostavka upućenost u ta djela, nego da je dostatan običan moral. Pitanje je za raspravu: kako mi danas stojimo s običnim moralom u ovom našem svijetu? Također, u predgovoru stoji važno pojašnjenje, i za teologe sporna teza, da moralu koji se zasniva na čovjeku, kao slobodnom i umnom biću koje svojim umom uviđa moralni zakon i ima svoje ljudsko dostojanstvo, a to je srž Kantove etike, nije potrebna religija, nego je moral dovoljan sâm sebi zahvaljujući čistom praktičkom umu. Potom Kant tvrdi da iz morala proistječe ideja najvišeg dobra u svijetu spram koje mi ne možemo biti ravnodušni. Moral nužno vodi religiji i ideji moralnog vrhovništva, moralnog zakonodavca koji je stvaralac svijeta. Dakle, Kant temelji ideju Boga u moralu, dok mi vidimo da se uspostavlja svijet koji ide s onu stranu morala. Zapad se najprije sekularizirao, a sada je prisutan proces radikalnog amoralizma i moralnog nihilizma. Opravdano je dovesti u uzajamnu svezu te pojavnosti. Stoga se nameće pitanje: može li nam danas, u takvoj kulturnoj i duhovnoj klimi, Kant postati mjerodavan sugovornik?

Kantovo učenje o radikalnom zlu trebalo bi nam pomoći da spoznamo zlo u njegovoj biti, njegovu ishodištu. Razmjeri koje zlo danas poprima takvo je da se govori o ovom dobu kao apokaliptičnom. Kant jasno tvrdi da je moralno dobar onaj čovjek koji moralni zakon učini maksimum svoga htijenja. To je poznati Kantov etički rigorizam. Sklonost k moralnom zlu moguće je kod čovjeka samo zato što je on slobodno biće. Ako njegove subjektivne maksime odstupaju od moralnog zakona i ako je sklonost zlu nešto što općenito pripada čovjeku, onda se može govoriti o prirodnoj sklonosti čovjeka zlu. To htijenje da se moralni zakon prihvati ili ne prihvati za svoju maksimu Kant naziva još *dobro* ili *zlo srce*, te navodi tri razine sklonosti k zlu u ljudskoj naravi: (1) *slabost* ili *krhkost* (njem. *die Gebrechlichkeit*, lat. *fragilitas*) ljudske naravi; (2) *poročnost* (njem. *die Unlauterkeit*, lat. *impuritas*) kao sklonost miješanja moralnih i nemoralnih pobuda za djelovanje tj. »radnje po dužnosti ne bivaju činjene čisto iz dužnosti«;² (3) *pakost*, *zločestoća* (njem. *die Börsartigkeit*, lat. *vitiōsitas*, *pravitas*) prihvaća zle maksime – to je *pokvarenost* (njem. *die Verderbtheit*, lat. *corruptio*) ljudskog srca. Kant je još naziva *naopakost* (njem. *die Verkehrtheit*, lat. *perversitas*).

Reći da je čovjek zao znači da je on svjestan moralnog zakona, ali je prigodice, jer mu se to činilo probitačnije, od njega odstupio. To da je on zao od prirode znači samo to da se za svakog čovjeka može pretpostaviti da opstoji kao subjektivno nužno u svakom – pa i najboljem čovjeku:

»To ćemo samo to jedno prirodno nagnuće za zlo moći nazvati *radikalno*, urođeno (ali ne stoga manje nama samima navučeno) zlo u ljudskoj naravi, jer to nagnuće mora biti ipak svagda samoskrivljeno.«³

Riječ radikalni dolazi od latinskog *radix*, što znači 'korijen'. To je iskonsko zlo koje prebiva u svima, pa bi bilo pogrešno izjednačavati ga s počiniteljima najsvirepijih pojedinačnih zločina, masovnih zločina bandi i vojnih postrojbi u ratovima. Ono djeluje u svima nama tiho, postupno, nimalo bučno, bez nužnog posezanja za golom silom, ali je razorno po svojim učincima i uništava

pojedince, prijateljstva, partnerstva, obitelji i šire skupine. Kant kaže da za tako nešto postoji mnoštvo primjera kako kod ondašnjih neciviliziranih plemena, tako i kod civiliziranih država:

»... jer civilizirani narodi stoje jedan prema drugom u odnosima sirovog prirodnog stanja (jednog stanja stalnog poretka rata) i čvrsto su sebi utvili u glavu da iz njega nikada ne izađu.«⁴

Može li se navesti bolji primjer koji svjedoči o Kantovoj iznimnoj aktualnosti? Očito je da ove riječi najbolje i gotovo sudbonosno opisuju trijumf zla u današnjem svijetu. Pa iako se, kaže Kant, ismijava kao sanjarenje filozofski hilijazam koji se uzda u vječni mir zasnovan na savezu naroda u svjetskoj republici, a tako isto i onaj teološki koji iščekuje moralno poboljšanje čovječanstva, naša je dužnost upozoriti na ove njegove riječi u prigodi 300. obljetnice njegova rođenja. Sadašnji ratovi i stradanja znače samo jedno: nismo izašli iz prirodnog stanja unatoč impresivnim postignućima u tehnologiji i znanosti. Dapače, zlo u svijetu nakon Kanta sve se više razbuktava. Dovoljno je sjetiti se XX. stoljeća i velikih ratova i onih koji su u tijeku.

Razlog radikalnom zlu nije u ljudskoj osjetilnosti i sklonostima koje iz nje proizlaze, niti u iskvarenosti moralno-zakonodavnog uma, već u tome što svoje samoljublje i njegove sklonosti činimo uvjetom izvršenja moralnog zakona. Ovdje treba dodati da je danas žudnja za užitkom, konzumiranjem i beskrajnom zabavom način na koji se izivljava osobno samoljublje. Polako iz uporabe nestaje čak i riječ *sreća* koju mijenja poklič: *uživajte!* Dakle, treba biti obrnuto: najviši uvjet zadovoljenja našeg samoljublja, našeg osobnog blaženstva i sreće, treba biti prihvaćanje moralnog zakona kao opće maksime svakog našeg htijenja. Tu sklonost k zlu u ljudskoj naravi, naglašava Kant, treba tražiti u slobodnom htijenju jer ga osoba sama bira te je uračunljivo i zbog toga jest moralno zlo:

»To zlo je *radikalno*, jer kvari razlog svih maksima.«⁵

Tome je razlog *zlo srce* koje izvire iz slabosti ljudske naravi i nečistoće koja ne razlučuje motive htijenja izviru li samo iz moralnog zakona ili ne, pri čemu je važno samo to da se drži slova zakona. U radikalnom zlu čovjek obmanjuje sama sebe i druge te se u njemu

»... očituje bolno mjesto našeg ljudskog roda koje, sve dok ga ne spoznamo, sprječava klicu dobra da se razvije [...]«⁶

da je djelo tek zadnjih desetljeća počelo biti intenzivnije istraživano, čitano i tumačeno. To dokazuje i obimna sekundarna literatura koja se izričito bavi Kantovim poimanjem Boga i njegovom filozofskom teologijom. U ovom radu nije bilo nužno ulaziti u te interpretacije jer one ne probematiziraju izravno temu etičke zajednice. To je, primjerice, tema teksta: Matthias Lutz-Bachmann, »Das 'ethische gemeine Wesen' und die Idee der Weltrepublik«, u: Michael Städtler (ur), *Kants „Ethisches Gemeinwesen“*. Die Religionsschrift zwischen Vernunftkritik und praktischer Philosophie, R. Alexander Akademie Verlag GmbH, Berlin 2005., str. 207–221. Također, više o tome vidi u: Lawrence Pasternack, »Kant's Philosophy of Religion«, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (22. 6. 2004.).

Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/kant-religion/#CInflKantPhilReli> (pristupljeno 20. 9. 2023.).

2

I. Kant, »Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft«, str. 677.

3

Ibid., str. 680.

4

Ibid., str. 682.

5

Ibid., str. 686.

6

Ibid., str. 687.

Tako biva da u svijetu u kojem se gazi ljudsko dostojanstvo »svaki čovjek ima cijenu za koju se daje«, Kant ovdje citira engleskog parlamentarca! U robnoj razmjeni svaka roba ima kao svoj ekvivalent cijenu koja se iskazuje u novcu. U carstvu svrha, naprotiv, čovjek ima dostojanstvo za koje nema ekvivalenta. Ako se ne bi odupirali radikalnom zlu, bila bi istina da se svakoga može kupiti. Tek je razlika u cijeni za koju se tko daje! Iako smo pali u zlo, ipak u našoj duši nije ušutkana zapovijed:

»Mi *trebamo* postati bolji ljudi [...]. Zacijelo, pri tom se mora pretpostaviti da je klica dobra preostala u svojoj punoj čistoći, i nije mogla biti poništena ili pokvarena – klica koja ne može biti samoljublje koje je, uzeto kao princip svih naših maksima, izvor sveg zla.«⁷

Moramo moći činjenjem dobra omogućiti toj klici dobra u nama da se razraste u stablo i da donosimo, tj. obilno rađamo dobrim djelima. Kako do toga doći, pita se Kant? Kako od zlog može nastati dobar čovjek? Kantov je odgovor taj da to nadilazi moć našega poimanja! Kako loše drvo može donijeti dobre plodove? To jest na prvi dojam pesimistično, ali ipak ima nade. Naime, da bi čovjek bio moralno dobar (Bogu drag) te da se ispuni vrlinom i čini dobro iz spoznaje same dužnosti prema poštovanju moralnog zakona:

»To se ne može provesti postupnom reformom, sve dok je osnovna максима zamućena, nego se mora izvršiti *revolucijom* moralnog shvaćanja u čovjeku (prijelazom na svetost kao osnove maksima); i on može postati novi čovjek samo nekom vrstom novog rođenja kao novog stvaranja (Ivan III, 5) i promjenom srca.«⁸

Očito je ovdje riječ o pozivu na obraćenje. Kant ne zagovara religiozno obraćenje, nego moralno obraćenje. Naime, Kant ističe da tu revoluciju nama zapovijeda dužnost i svatko je treba izvršiti u sebi. Čovjek treba vrhovno načelo svojih maksima posvema izmijeniti jednom nepokolebljivom odlukom da time postane Novi Čovjek te:

»... utoliko se ta promjena može smatrati revolucijom.«⁹

To je, kako ističe Kant, uzak put na kojem moramo biti ustrajni u postupnom napredovanju od zla k dobru. Ovaj zahtjev valja razumjeti kao poziv na etičko stvaralaštvo koje je subjekt i objekt osoba pojedinca. Svatko to čini u sebi i za sebe i sa samim sobom i nitko drugi to za nas ne može učiniti. To je točka u kojoj nam postaje razvidan odgovor na pitanje: što je novo i kako je moguće novo? Očito je da ono jedino istinski *novo*, i što zaslužuje da se zove *novim*, proizlazi iz etičkog stvaralačkog čina kada postajemo obraćenici na Dobro. Samo takav čin vrijedi zvati revolucionarnim, a ne ona uvriježena poimanja revolucije u kojima su sudjelovale mase, pa su sve završavale u strašnim zločinima. Također, posve je promašeno pojam revolucije rabiti za promjene u znanosti i tehnici – iako je, nažalost, upravo to postalo uobičajeno. Ovo Kantovo poimanje revolucionarnog čina ostalo je neprepoznato kod naših mislilaca revolucije – praksisovaca. Zbog toga nisu ni mogli doprijeti do biti problema s kojima su se suočavali. Ovdje, ali ne samo zbog ovoga, imamo razloga Kanta nazvati misliocem revolucije. Ovaj je obrat i obrat u mišljenju:

»Jer kad moralni zakon zapovijeda: mi trebamo sada postati bolji ljudi, onda nužno slijedi – mi to moramo i *moći*.«¹⁰

Kant naglašava važnost moralne pouke i odgoja. Utjecanje kultu u kojem se nastoji steći Božju naklonost čovjek sebi laska da ga Bog može učiniti vječno sretnim i da mu nije najvažnije postati bolji čovjek te da tu nema sâm što činiti, nego da je dovoljno moliti se i sudjelovati u obredima. Kad tako

postupa kršćanin, onda to nije u skladu s kršćanstvom jer je ono, kako napominje Kant, jedina moralna religija koja ima načelo:

»... da bi svatko imao činiti toliko koliko je u njegovim moćima da bi postao bolji čovjek, i samo onda ako nije zakopao svoj urođeni talent (Luka XIX,12–15), ako je koristio svoju prvobitnu sklonost k dobru, da bi postao bolji čovjek, može se nadati da će biti nadoknađeno višim sudjelovanjem ono što nije u njegovoj moći.«¹¹

Time je Kant izdvojio kršćanstvo iz ostalih religija i uzvisio ga iznad njih te ukazao na osobitu odgovornost kršćana za svijet, ali i otvorio ovom tezom točku sporenja s crkvenim učiteljstvom koje inzistira na obnašanju obreda kao uvjeta spasenja, ali o tome nešto više kasnije. Iz do sada rečenoga dane su osnovne naznake za poimanje radikalnog zla, pa time i samog zla i pobjede nad zlom ako je riječ o pojedincu. Kako na Dobro obraćeni pojedinci mogu stvoriti novi svijet? O tome je riječ u trećem dijelu Kantova spisa gdje je riječ o pobjedi dobrog principa nad zlim i osnivanju carstva Božjeg na Zemlji.

Ima u ovom spisu i dramatičnih mjesta. Primjerice, kada Kant na početku trećeg dijela kaže da je čovjek obavezan stalno ulagati napor za borbu protiv iskušenja u koje ga navodi princip zla. Kant to stanje ljudske egzistencije naziva *opasnim stanjem* (njem. *gefährvollen Zustände*). Čovjek se u tom stanju nalazi svojom krivnjom te je obavezan ulagati napor da iz tog stanja izađe. Pitanje je kako? Dodatna je nevolja u tome, kako ističe Kant, da to stanje nastaje još i iz naših socijalnih odnosa. Skromne su naše potrebe i nije ih teško zadovoljiti, ali u suživotu s drugima provaljuje se zavist, žudnja za vlašću i imetkom! Kant tvrdi da pojedinci:

»... jedan drugog uzajamno kvare u njihovoj moralnoj sklonosti i da jedan drugoga čine zlim.«¹²

Kant potom tvrdi da do tada nisu pronađena sredstva za uspostavu društva koje bi spriječilo to zlo i koje bi išlo protiv zla ujedinjenim snagama. Vlast Dobra, kaže dalje Kant, dostižna je jedino:

»... kroz uspostavljanje i širenje jednog društva prema zakonima vrline i radi njih; jednog društva koje je cijelom ljudskom rodu postalo zadatak i dužnost da ga umom u njegovom opsegu riješi. – Jer jedino se tako možemo nadati u pobjedu dobrog principa nad zlom. Pored i iznad zakona koje propisuje svakom pojedincu, moralno zakonodavni um pokazao je još jednu zastavu vrline kao točku ujedinjavanja, za sve ljude koji vole Dobro, da se pod njom skupljaju, prije svega, tako steknu nadmoć nad zlom koje ih korijenito iskušava.«¹³

Dakle, uspostava društva u kojem bi došlo do pobjede dobra nad zlom moguće je kao zadatak koji na sebe preuzima čitav ljudski rod, tako da kao svoju jedinu zastavu oko koje bi se čovječanstvo okupilo bude zastava vrline. To nije nikakva subjektivna Kantova ishitrena teza, nego kao što vidimo, ona proizlazi iz naravi samog uma. Povezivanje ljudi čistim zakonima vrline Kant naziva *etičkim društvom* ili *etičkom zajednicom*. Kant još koristi nazive *etička država* ili *carstvo vrline*.

7
Ibid., str. 695.

8
Ibid., str. 698.

9
Ibid., str. 699.

10
Ibid., str. 702.

11
Ibid., str. 703.

12
Ibid., str. 752.

13
Ibid.

»Sveza ljudi samim zakonima vrline, prema propisu ove ideje može se nazvati *etičko*, a ukoliko su zakoni javni *etičkograđanskim* (tj. *društvom*, po. a.; nasuprot *pravnograđanskom*) *društvom* ili *etičkom zajednicom*.«¹⁴

Ovo društvo bitno se razlikuje od pravnograđanskog društva koje je politička zajednica. To je odnos između ljudi koji je reguliran javno pravnim zakonima koji su zakoni prisile. Kant to stanje naziva *etičko prirodno stanje*. U etičkoj zajednici, naprotiv, nema prisile, već se ljudi ujedinjuju kroz čiste zakone vrline. Budući da se etičke norme tiču čitavog ljudskog roda, etička zajednica odnosi se na ideal zajednice svih ljudi. S ove točke gledano, unatoč negativnim posljedicama globalizma, današnje globalno čovječanstvo moglo bi pokušati stvoriti takvu zajednicu, te u globalizmu otkriti šansu, a ne samo opasnost.¹⁵ Izlaz iz političke zajednice ne može se desiti prisiljavanjem građana. Svaki građanin političke zajednice ili pravne države za sebe odlučuje hoće li sa sugrađanima stupiti još u etičku zajednicu. Čovjek treba, kaže dalje Kant, izići iz juridičkog prirodnog stanja u kojem vlada rat svakoga protiv svakoga. U pravnoj zajednici polazi se od načela da opća volja uspostavlja zakonitu vanjsku prisilu. Kada je zajednica *etička* narod ne može sâm biti zakonodavac. Vidimo što se zbiva kada na ispražnjeni Božji tron zasjedne čovjek. U juridičkoj zajednici zakoni su usmjereni na legalitet, a u etičkoj na unutrašnji moralitet. Kant kao vrhovnog zakonodavca etičke zajednice uvodi pojam Boga:

»... to je pojam Boga kao moralnog vladara svijeta. Dakle, etičku je zajednicu moguće misliti samo kao narod pod zapovijedima Božjim, kao *Božji narod prema zakonima vrline*.«¹⁶

Bila bi velika zabluda misliti da Kant ovdje uvodi nekakvu teokraciju koja se događa kada se Božji narod ravna prema statutarnim zakonima u kojima je naglasak na legalitetu radnji, a ne na moralitetu, kojom upravlja stalež duhovnih poglavara. Takvih je primjera bilo u povijesti i loše su završili. Uspostava jednog moralnog Božjeg naroda može se desiti samo uz Božju pomoć, ali zato ljudi ne smiju ostati pasivni i očekivati da sve odradi providnost, naprotiv, svatko mora činiti tako kao da sve samo od njega zavisi. Ovom tezom Kant svakoga poziva na odgovornost za stanje u svijetu, ali istom nudi i izlaz iz osjećaja tobožnje nemoći da učinimo svijet boljim za sve. Tko hoće, svatko može dati svoj doprinos. Pogrešno je to očekivati od drugih ili od političara, vlasti, državnih službi. Etička je zajednica pod Božjim moralnim zakonodavstvom jedna prava Crkva koja u skladu s tablicom sudova ima sljedeća obilježja: (1) prema kolikoći je opća; (2) prema kakvoći je čista i moralna: »očišćena od gluposti praznovjerja i ludila zanesenjaštva«;¹⁷ (3) prema odnosu je slobodna i demokratska bez hijerarhije; te (4) prema modalitetu nepromjenjiva.

Ona po svom ustrojstvu nije slična političkoj zajednici te bi se najbolje mogla prisposobiti s obitelji. No, ovdje nije riječ ni o čemu nadnaravnom i mističnom. Riječ je o nečemu vrlo jednostavnom, a to je: da svaki čovjek uporno nastoji voditi jedan moralno dobar život. Naprosto se radi samo o tome da čovjek ispunjava svoje dužnosti prema sebi i drugima kao Božje zapovjedi i to je za njega jedina prava Božja služba. Prisjetimo se dviju osnovnih dužnosti prema sebi: razvijati svoje talente i skrbiti za svoje duševno i tjelesnu dobrobit, te dviju osnovnih dužnosti prema drugima: pomoći bližnjem kada je u potrebi i govoriti istinu! Um nam zapovijeda da ih izvršavamo na način da ni sebe same ni druge nikada ne svedemo na puka sredstva – nego na svrhu. Kant smatra da nema drugog načina za tu službu Božju nego izvršiti svoju dužnost kao Božju zapovijed, ali Kant napominje da to ljudima ne ide u glavu! Bog o kojem je ovdje riječ zapovijeda preko čistih moralnih zakona. Boga se

ne može veličati izvikivanjem – »ne, koji tu govore: Gospode, Gospode, nego koji vrše volju Boga« – ne radi se o tome da se veliča Boga ili njegova izaslanika. Boga se veliča dobrim vođenjem života (njem. *guten Lebenswandel*) i samo se tako postaje Bogu drag čovjek.

Kant razlikuje čistu religijsku vjeru, koju on ovdje zagovara, i historijsku crkvenu vjeru. Historijska vjera zasnovana je na otkrivenju kao nečemu iskustvenom i ima važenje samo za neke, a ne za sve, tj. za one kojima je objavljena i do kojih je doprla, te je na određeni način i slučajna. Na njoj zasnovana Crkva jest Crkva u sporu s izgledom da preraste u nepromjenjivu, tj. trijumfirajuću Crkvu. K tome, ona je vjera sluganstva i nagrade, nije moralna i ne može nas učiniti blaženima. U njoj se Bogu dragim postaje radnjama kulta koje nemaju nikakvu moralnu vrijednost i može ih vršiti i zao čovjek. U svakom slučaju, čista religijska vjera jest opća, zasniva se na umu te je nužna i odlikuje pravu Crkvu (njem. *wahre Kirche*). Crkvena historijska religija postupno bi trebala prijeći u čistu religijsku vjeru, a što je zapravo približavanje carstva Božjeg na Zemlji. To će se dešavati tako da svatko

»... otpočne od poboljšanja svoga života kao vrhovnog uvjeta pod kojim se jedino može zbivati vjera koja čini blaženim.«¹⁸

Samo će tako, kaže Kant, nestati ponižavajuća razlika između laika i klera – ne uvodeći anarhiju. Ta se promjena ne može desiti vanjskom revolucijom koja djeluje bučno i nasilno. No, Kant smatra da se može reći da je carstvo Božje došlo:

»... samo ako je načelo postupnog prijelaza crkvene vjere u opću umnu religiju i tako u jednu (Božansku) etičku državu na Zemlji uopće i bilo gdje također javno pustilo korijen; iako stvarno njeno uspostavljanje leži od nas udaljeno u beskonačnoj daljini.«¹⁹

Osim ove projekcije njenog ozbiljenja u nedogled, Kant ističe da iskustvo s postojećim državama i Crkvama unosi još više pesimizma i odriče svaku nadu. Naime, i države i Crkve teže podrediti sebi druge, no ako neke to i uspiju, ipak se na kraju raspadnu. Stoga, Kant ipak u optimističnom tonu na kraju drugog odjeljka trećeg dijela zaključuje:

14

Ibid. Treba primijetiti da u knjizi *Kant leksikon* (Rudolf Eisler (ur.), WBG, Hildesheim 2008.) nisu izdvojeni pojmovi *etička zajednica* (njem. *Ethisches Gemeineswesen*) i Krist. Zainteresirane čitatelje upućujem na zbornik: Michael Städtler (ur.), *Kants „Ethisches Gemeinwesen“*. *Die Religionsschrift zwischen Vernunftkritik und praktischer Philosophie*, R. Alexander Akademie Verlag GmbH, Berlin 2005.

15

Ovdje se valja prisjetiti jednog pokušaja koji nas podsjeća na ovu Kantovu misao o *svjetskoj etičkoj zajednici*. Riječ je o *Deklaraciji o svjetskoj etici* Parlamenta svjetskih religija (Chicago, 4. rujna 1993.), ali koja je potpuno ignorirana, pa nije ni bilo spomena 2023. godine povodom 30. obljetnice njenoga

donošenja. Vidi: Parlament svjetskih religija, »Deklaracija o svjetskoj etici«, *Weltethos.org*. Dostupno na: https://www.weltethos.org/wp-content/uploads/2023/08/Decl_croatian.pdf (pristupljeno 9. 1. 2024.).

16

I. Kant, »Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft«, str. 758.

17

Ibid., str. 761.

18

Ibid., str. 781.

19

Ibid., str. 786.

»To je, dakle, ljudskim očima nevidljiva, ali stalno napredujuće uspostavljanje dobrog načela da se u ljudskom rodu kao zajednici, prema zakonima vrline, uspostavi moć i carstvo koje utvrđuje pobjedu nad zlom i pod svojom vlašću svijetom osigura vječni mir.«²⁰

Ovdje valja navesti Kantove teze o židovstvu i kršćanstvu u svjetlu njegova razmatranja o povijesti postupne uspostave čiste religijske vjere jer posljedice koje iz tih teza proizlaze imaju svoju aktualnost za nas. On tvrdi da židovstvo nije religija nego zajednica ljudi koji su se ujedinili samo pod političkim zakonima, pa prema tome nisu zasnovali Crkvu, već je naprotiv ona trebalo biti samo jedna svjetovna država (njem. *weltlicher Staat*). Kant argumentira za ovo s trima tezama: (1) zapovjedi u židovstvu nisu dane radi moralnih razloga, nego su dane radi vanjskog pridržavanja pravila; (2) nema u židovstvu vjere u budući život, a to znači da je židovski zakonodavac htio samo utemeljiti političku, a ne i etičku zajednicu; (3) židovski ekskluzivizam isključio je sav ljudski rod iz svoje zajednice. Stoga, Kant tvrdi da je očito da povijest spasenja i uspostave kraljevstva Božjeg na Zemlji počinje s kršćanstvom. Kršćanstvo je jednim revolucionarnim obratom nastalo iz židovstva i posvega napustilo. Tek s kršćanstvom i njegovim univerzalizmom nastojalo se uvesti jednu čistu moralnu religiju. Krist, a Kant kaže *Učitelj Evandjelja* (njem. *der Lehrer der Evangelium*), objavio je »moralnu religiju koja jedino posvećuje ljude, 'kao što je njihov otac na nebu svet', a dobrim vođenjem života dokazuje svoju ispravnost, za religiju koja jedno čini blaženim.«²¹ Kant ističe povijesnu zaslugu kršćanstva što je nastavljaajući na zasadama antike uspostavilo učenu javnost, a zahvaljujući čemu su u okviru zapadnog katoličkog kršćanstva nastala europska sveučilišta. Ovo je još jedan poticaj da promišljamo, potaknuti Kantom, o lošem stanju u kojem se nalazi učena javnost današnjice – kod nas i u Europi. Dovoljno je prisjetiti se izostanka učene javnosti u tzv. *covid* krizi. Kant kaže da od kada je kršćanstvo stupilo u svjetsku povijest ima mnogo toga što mu ne ide u prilog i navodi niz kritičkih opaski. Ovdje navodimo samo neke: (1) život pustinjaka i celibat učinili su beskornim mnoštvo ljudi za svijet; (2) poticalo je vjeru u čuda koja su narod držala u praznovjerju; (3) crkvene hijerarhije podijelile su se u ogorčene protivnike; (4) krvožedna mržnja jednih kršćana protiv drugi itd.

No ipak, Kant kaže za kršćanstvo »da njegova istinska prva namjera nije bila druga doli uvesti jednu čistu religijsku vjeru o kojoj ne mogu postojati sporni pogledi«,²² te optimistično dodaje da je sada – misli na njegovo doba, a očito vrijedi i za nas danas – došlo pravo vrijeme da se klica prave religijske vjere koju je položilo kršćanstvo nesmetano sve više razrasta:

»... da bi od nje mogli očekivati neprestano približavanje onoj Crkvi koja sve ljude zauvijek sjedinjuje i koja čini vidljivu predodžbu (shemu) jednog nevidljivog carstva Božjeg na Zemlji.«²³

Potom Kant nastavlja:

»Učitelj evandjelja je svojim učenicima pokazao carstvo Božje na Zemlji samo s jedne veličanstvene, moralne strane koja uzdiže duše, naime sa strane dostojnosti da se bude građanin Božje države, i uputio ih u to što trebaju činiti, ne samo da bi sami tamo došli nego da se u tome smislu sjedine s drugima iste nastrojenosti u srcu i možda s cjelokupnim ljudskim rodom.«²⁴

Čini se da Kant poručuje svima da nam se konačno valja odazvati tom pozivu da budemo građani jedne Božanske (etičke) države. Carstvo Božje ne dolazi u vidljivom obliku, nego: »jer, pogledajte, carstvo Božje je unutra u vama« (Luka, 17,21–22). Kant iz potrebe praktičkog uma deducira značajke Boga prema istinskoj religijskoj vjeri: (1) kao svemoćnog tvorca i svetog zakonodavca; (2) kao milostivog vladara i moralnog pokrovitelja i (3) kao pravednog

suca. Takva vjera, kaže Kant, ne sadrži u sebi nikakve tajne, nego iskazuje moralni odnos Boga prema ljudskom rodu i dostupna je svakom ljudskom umu. Na početku četvrtog dijela Kant sažima do tada rečeno:

»Mi smo vidjeli da je ujedinjavanje u etičku zajednicu dužnost naročite vrste (*Officium sui generis*) [...]. Mi smo, također, vidjeli da takva zajednica, kao *carstvo Božje*, može biti ozbiljena od ljudi samo kroz *religiju*, i da ona konačno, da bi bila javna (što se traži za zajednicu), može biti predočena u čulnoj formi *Crkve*, pa je, prema tome, unaprijeđivanje njenog ustrojstva kao djela prepuštamo ljudima i ono se od njih može tražiti.«²⁵

Kant, pozivajući se na Evanđelje i Krista, navodi neke od članaka kršćanstva, koji su ujedno i članci čiste umske religije koju on ovdje utemeljuje jer su i učenja čistog uma, a u tome vidi nezaobilaznu ulogu kršćanstva za uspostavu etičke ljudske zajednice. To je odlučno mjesto. Iz njega iščitavamo pomirenje Kanta filozofa i kršćanstva. Veliku bi pogrešku činili kada bismo njegove kritičke objeckije o religijskoj i kroz Crkvu ustanovljenoj obrednoj praksi dali veći značaj nego ovome. Ovdje ćemo navesti neke od članaka koji su zajednički kršćanstvu i čistoj umskoj religiji: (a) Bogu se možemo dopasti samo čistom moralnom nastrojenosti u srcu (Matej V,20–48); (b) grijeh u mislima smatra se pred Bogom jednakim činu (V,28); (c) svatko treba težiti svetosti (V,48); (d) mržnja u srcu jednaka je ubijanju (V,22); (e) nepravda učinjena bližnjem može biti nadoknađena jedino zadovoljavanjem njega samoga, a ne radnjama u službi božjoj (V,24).

Svatko je pozvan u tome biti djelatan, smatra Kant. Može li se danas od svih ljudi očekivati da prihvate ove članke? Oni koji za sebe kažu da su kršćani, to prihvaćaju i trebaju tako činiti i živjeti jer, ističe Kant, ako bi stajali pasivno s rukom u krilu oslanjajući se na providnost, onda za njih nema nade. Kršćanska religija:

»... ima veliku prednost pred židovstvom što se predstavlja kao proizašla iz *usta prvog učitelja* kao, ne statutarna, nego moralna religija, i stupajući na taj način u najužu povezanost s umom, mogla sama sobom biti proširena na sva vremena i narode s najvećom sigurnošću.«²⁶

Što bi na to rekli ateisti, agnosticici, antiteisti, ravnodušni, pripadnici drugih religija? Ako oni odbijaju ovu Kantovu tezu, vjerojatno to čine jer nisu prostudirali Kanta. Kada bi to učinili zasigurno bi bar stvorili pretpostavke za plodni dijalog. Na kraju ovog djela Kant istupa vrlo polemički o aktualnoj kršćanskoj crkvenoj praksi, obredima i molitvi. On čak govori o tobožnjoj službi Božjoj te o religijskoj zabludi i praznovjerju. Bila bi velika greška ne ući u polemiku s Kantom i vidjeti što on navodi kao neprihvatljivo u kršćanstvu općenito i osobito katoličanstvu, i to zbog toga što je Europa posve dekristijanizirana i to podjednako protestantska i katolička, u tolikim razmjerima da se valja zapitati: je li moguće rekristijanizirati – tj. reevangelizirati Europu (ako jest bila kristijanizirana i kako je uopće bila kristijanizirana) bar na način

20
Ibid., str. 788.

21
Ibid., str. 793.

22
Ibid., str. 797.

23
Ibid.

24
Ibid., str. 801.

25
Ibid., str. 819.

26
Ibid., str. 838.

kako to zagovara Kant? Njegova je prva teza kojom se suprotstavlja religijskoj zabludi za koju smatra da joj nije potreban nikakav dokaz:

»... sve, osim dobrog vođenja života, što još čovjek misli da može činiti da bi bio Bogu mio čista je religijska zabluda i tobožnja Božja služba.«²⁷

Ovo bi se moglo označiti kao bitna i polemična teza ovog Kantova spisa – s isticanjem u izvornom izdanju. Samo dobra djela mogu nas legitimirati kao dostojne humaniteta i pred Bogom. Ako ona izostanu, uzalud je otići u pustinju, oblačiti kostrijet, moliti, postiti i što sve vjernici inače ne čine, pa čak i ako se samožrtvuje Bogu. Kant odbija popovstvo kao vlast klera koji naređuje. Popovstvu su svi drugi laici i to rezultira navikavanjem na licemjerje, potkopava čestitost, navikava na prividnu službu u građanskim dužnostima i proizvodi suprotnost od onoga što se namjeravalo. Zanesenjaštvo je samoobmana štetna po religiju i Kant ga oštro odbija kao moralnu smrt uma. Kant ovako definira religiozno praznovjerje:

»Zabluda da se religioznim radnjama kulta izvrši nešto u pogledu pravdanja pred Bogom je religiozno *praznovjerje*.«²⁸

Po Kantovu mišljenju, tri su vrste praznovjerja: vjera u čuda, vjera u tajne i vjera u sredstva milosti (tj. privatna molitva, pohađanje službe u Crkvi, euharistija i krštenje). Ovim zadnjim, kaže Kant, želi se biti Božji ljubimac, jer nije lako biti dobar sluga. Onaj tko sebe vidi kao Božjeg miljenika očekuje da mu se mnogo gleda kroz prste. On se revno bavi ceremonijama. On uvažava Božje zapovjedi, ali ih se ne pridržava. Neće biti dobre ako se ove teze unaprijed odbace. Najprije sagledajmo krizu u koju je zapala Crkva, a onda pokušajmo bez unošenja emocija polemizirati s Kantom.

Saberemo li rečeno možemo ustvrditi da je Kant ukazao na radikalno zlo u našoj ljudskoj naravi koje nas stalno izaziva i protiv čega se moramo ustrajno boriti. To možemo samo tako da maksima našeg djelovanja nije aficirana ničim empirijskim, proračunatim. Naši moralni čini moraju proizaći iz dužnosti poštivanja moralnog zakona. Taj je zakon obvezatan za sve ljude i zasniva se na umu. Suživotom jednih s drugima kvarimo jedni druge i patološki aficiramo našu volju načelom osobnog samoljublja. Ako ne učinimo u sebi odlučan moralni revolucionarni obrat, mi ne možemo izaći iz, kako napominje Kant, nedogledne bijede u koju uvijek iznova padamo jer nismo raskinuli sa »starim« čovjekom u sebi. Trebamo postati novi ljudi. Uzor takvog učitelja imamo u Kristu. On je ustanovio kršćanstvo kao jedinu moralnu religiju. Istražujući njegovo učenje Kant je ustvrdio da je srž toga nauka u skladu s umom. Zbog toga se može očekivati da taj nauk prihvate svi ljudi. Kant se ograđuje od statutarne crkvenih propisa po kojima se ravnaju vjernici kršćani u obnašanju svoje vjere i toj praksi upućuje ozbiljne zamjerke. Je li takva praksa pridonijela svekolikoj sekularizaciji Zapada tako da je postao postkršćanska civilizacija? No, čitajući Kanta dolazimo do zaključka da kršćanski potencijali za revitalizaciju Zapada nisu iscrpljeni, kao i to da je kršćanstvo inkluzivno za pripadnike nekršćanskih religija (osim muslimana?) i ateiste. Ne daje li nam Kant svojim naukom o čistoj umskoj religiji naznake za razrješavanje posvemašnje duhovne i moralne rastrojenosti Zapada?

27
Ibid., str. 842.

28
Ibid., str. 846.

Mladen Živković

Kant über die ethische Gemeinschaft

Zusammenfassung

Anlässlich des 300. Geburtstages Kants plädiere ich für eine zweite Rückkehr zu Kant. Mit der ersten Rückbesinnung auf Kant argumentierten die Neukantianer gegen den Materialismus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Betrachtet man die Dominanz der Wissenschaften (scientismus) in all ihren Varianten und die Ideologisierung der Wissenschaft, die nun in Form einer Art wissenschaftlichem Aberglauben begann und bis heute anhält, scheint dieser Versuch gescheitert zu sein. Kant bietet ein Heilmittel für diesen Aberglauben. Im Zentrum der zweiten Rückkehr zu Kant sollte seine ethische Lehre stehen, seine soziale und politische Philosophie und seine philosophische Theologie. Im Werk Religion in den Grenzen des blossen Vernunft stellte Kant 1793 seine philosophische Theologie vor. Seine Thesen über das radikale Böse, die Religion, Christus, das Christentum, die Kirche, das Judentum, die Konversion usw. sind bis heute herausfordernd. In dieser Darstellung liegt der Schwerpunkt auf dem Konzept einer ethischen Gemeinschaft, also einer ethischen Gesellschaft, die das Reich der Tugend im Gegensatz zur politischen Gemeinschaft und der bürgerlichen Rechtsordnung ist, in der unter den Menschen der Zwang des Gesetzes herrscht. In einer ethischen Gemeinschaft sind die Menschen unter den Gesetzen der Tugend als Gottes Volk vereint. Kant führt das Konzept der moralischen Bekehrung (persönliche revolutionäre Wende) ein, durch die sie zu neuen Menschen werden, die sich in einer ethischen Gemeinschaft vereinen, um das ultimative Ziel zu erreichen: dass die Menschheit Gottes Volk wird, das in ewigem Frieden auf Erden leben würde. Die gescheiterten Versuche, die Gesellschaft auf der Grundlage der Prinzipien totalitärer Ideologien zu organisieren, und die Krise der Staaten des bürgerlich-liberalen Kapitalismus veranlassen uns, darüber nachzudenken, was Kant über die menschliche Gemeinschaft zu sagen hat, die auf Ethik und Tugend beruht. Die ethische gemeine Wissenschaft ist eine mögliche Alternative zur heutigen kapitalistischen Rechtsgesellschaft. Es scheint ein utopischer Traum zu sein. Wenn wir jedoch Kants Antworten auf die Fragen was kann ich wissen und was soll ich tun akzeptieren, dann sollten wir sehen, was Kant sagt: was wir als Menschheit tun sollten. Seine Antwort ist klar: Wir müssen eine ethische gemeine Wissenschaft schaffen, die die gesamte Menschheit einschließt. Mit diesem Text wollen wir Kant selbst das Wort erteilen. Wir hoffen, dass das Thema unser Fachpublikum interessiert.

Schlüsselwörter

Immanuel Kant, radikales Böse, moralische Bekehrung, ethische Kreativität, ethische Gemeinwesen, Gottes Volk, Vernunft Religion, religiöser Aberglaube